

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	6
------------------------	---

Розділ 1

Розвиток сучасного приватного права та основні чинники і передумови для оновлення ЦК України

1.1. Сучасні тенденції розвитку приватного права як регулятора суспільних відносин	9
1.2. Основні чинники і передумови оновлення цивільного законодавства України, напрями рекодифікації	27
1.3. Гармонізація сучасного приватного права: виклики часу	51
1.4. Загальні положення ЦК України: сталі принципи і новітні тенденції	66
1.5. Структура ЦК України: розширення меж регулювання	90

Розділ 2

Регулювання немайнових відносин: еволюція поглядів та вдосконалення регуляторних механізмів

2.1. Особисті немайнові відносини в предметі цивільного права	109
2.2. Інформація як об'єкт приватноправового регулювання	130
2.3. Розвиток механізмів регулювання та захисту особистих немайнових відносин	157

Розділ 3

Регулювання відносин інтелектуальної власності:

європейський вектор	188
3.1. Питання вдосконалення врегулювання охорони прав інтелектуальної власності у Цивільному кодексі України	188
3.2. Реформування положень про розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності в контексті рекодифікації цивільного законодавства ..	224

Розділ 4

Регулювання речових відносин: шляхи оновлення 245 |

4.1. Загальні підходи і принципи регулювання речових правовідносин в умовах рекодифікації та європеїзації ..	245
4.2. Уведення інституту фідучіарного фонду до цивільного права України	283
4.3. Новелізація норм спадкового права	291

Розділ 5

Відносини майнового обороту в контексті

гармонізації правового регулювання 319 |

5.1. Сучасні тенденції правової регламентації договірних відносин у гармонізованих актах європейського приватного права	319
5.2. Імплементация гармонізованих підходів у регулюванні договірних відносин у процесі рекодифікації ЦК України	340
5.3. Вдосконалення механізмів регулювання зобов'язальних відносин і судова практика	358
5.4. Оновлення нормативного масиву регламентації договорів підряду	395

5.5. Сучасні тенденції правової регламентації недоговірних зобов'язань у гармонізованих актах європейського приватного права та основні напрями удосконалення правового регулювання недоговірних відносин у процесі рекодифікації ЦК	412
Розділ 6 Регулювання корпоративних відносин цивільним законодавством	429
Розділ 7 Розвиток окремих інститутів загальної частини ЦК України	452
7.1. Інститут юридичної особи	452
7.2. Інститут правочину в цивільному праві	478
7.3. Застосування способів захисту цивільних прав, прямо не передбачених законом або договором	487
Розділ 8 Сучасні тенденції розвитку сімейного законодавства в Україні в світлі рекодифікації (оновлення) Цивільного кодексу України	521
Додаток: Концепція оновлення Цивільного кодексу України	555
Авторський колектив монографії	685

ПЕРЕДМОВА

Україна відзначила тридцять річницю відновлення своєї державності. Це були роки становлення ринкової економіки і демократичних засад організації суспільства.

Прийняття у 1996 році Конституції України, а в наступному і Цивільного кодексу України засвідчило формування в нашій державі громадянського суспільства. Саме ЦК України став надійним фундаментом його подальшої розбудови, оскільки принципи рівності всіх громадян перед законом, приватної власності як основи господарювання та поваги до прав і свобод особи, які є наріжним каменем громадянського суспільства, не тільки проголошені, але й забезпечені регуляторним механізмом ЦК України.

Цей надзвичайно важливий законодавчий акт, який став стрижневим для всього цивільного законодавства, закріпив у якості основних засад неприпустимість свавільного втручання в приватне життя фізичної особи, недоторканість приватної власності, свободу договору та підприємницької діяльності, забезпеченість усіх цивільних прав судовим захистом, принципи розумності, добросовісності та справедливості.

Закріплення в окремій Книзі другій приписів, що регулюють особисті немайнові права фізичної особи, підняло на новий щабель правовий статус громадянина і дало потужний поштовх для подальшого розвитку як правової регламентації особистих немайнових прав засобами цивільного права, так і доктринальних досліджень у цій сфері.

Відновлення традиційних для приватного права диспозитивних засад у регулюванні договірних відносин значною мірою розширило ініціативу сторін і загалом збагатило майновий оборот новими договірними конструкціями.

Без будь-яких перебільшень можна стверджувати, що чинний ЦК України створив надійний правовий фундамент для створення і розбудови в державі громадянського суспільства і його регуляторний потенціал ще далеко не вичерпаний.

Водночас неупинний розвиток суспільних відносин у всіх сферах життєдіяльності людини як майнового, так і особистого характеру об'єктивно обумовлює необхідність перегляду правових приписів.

Зокрема, динамічний розвиток майнового обороту в умовах ринкової економіки викликає до життя нові види і типи цивільно-правових договорів, ускладнюється регламентація відносин контрагентів, значно розширюється діапазон приватноправових відносин недоговірного характеру.

Проведення широкомасштабної приватизації загальнодержавної власності створило підґрунтя для розвитку речових відносин, передусім відносин приватної власності, і значною мірою розширило коло суб'єктів речових прав.

Події 2004 та 2013–2014 років істотно змінили суспільну свідомість українців і сприяли активізації їх участі у процесах управління державою. Це обумовлює потребу переосмислення бачення щодо впливу приватноправових механізмів на особисті немайнові права, зокрема ті, що забезпечують соціальне буття фізичної особи.

В умовах становлення інформаційного суспільства інформація як об'єкт приватноправових відносин потребує підвищеної уваги з боку законодавця і правозастосовчих (правозастосовних) органів.

Інтеграція України до європейського простору, інтенсивні глобалізаційні процеси, розробка в Європі і загалом у світі численних рекомендаційних актів гармонізаційного спрямування ставлять нові виклики перед українською державою у сфері нормопроєкування і спонукають до врахування європейських тенденцій у процесі вдосконалення приватноправового законодавства.

Важливим чинником оновлення законодавства є досвід правозастосування, втілений у судовій практиці. Застосування приписів ЦК України впродовж більш ніж 15 років надає важливі маркери для внесення змін і доповнень у чинні цивільно-правові норми. Особливо

важливими є правові позиції, закріплені в рішеннях найвищих судових інстанцій.

У липні 2019 року постановою Кабінету Міністрів України була створена Робоча група щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України, яка розробила Концепцію оновлення Цивільного кодексу України. Концепція оприлюднена й активно обговорюється юридичною спільнотою.

У представлений монографії аналізуються як стан чинного цивільного законодавства, так і напрями його вдосконалення, визначені Концепцією оновлення Цивільного кодексу України, тенденції подальшого розвитку приватного права у світлі європейських гармонізаційних актів, а також практика застосування судами цивільного законодавства.

Авторський колектив, до якого увійшли автори Концепції оновлення Цивільного кодексу України, члени Робочої групи з підготовки законопроекту з рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України, провідні українські цивілісти, сподівається, що викладені в монографії ідеї стануть предметом широкого обговорення і плідних наукових дискусій у професійному середовищі.

Р. Стефанчук

Перший заступник Голови Верховної Ради України,
д.ю.н., професор, дійсний член (академік)
Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України,
Голова Робочої групи з підготовки законопроекту
з рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України

Н. Кузнецова

віцепрезидент Національної академії правових наук України,
д.ю.н., професор, дійсний член (академік)
Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України,
науковий координатор Робочої групи з підготовки законопроекту
з рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України

Розділ 1

Розвиток сучасного приватного права та основні чинники і передумови для оновлення ЦК України

1.1. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРИВАТНОГО ПРАВА ЯК РЕГУЛЯТОРА СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Більше тридцяти років минуло як в Україні, так і в інших державах-республіках колишнього СРСР, розпочався процес відновлення (скоріше відродження) цивільного права як права приватного.

Починаючи з 90-х років минулого століття (для України – це з 1992 року), цивілісти колишнього Радянського Союзу розпочали розробку нових цивільних кодексів.

Процес цей не можна назвати простим, для деяких країн він був доволі тривалим, а для України виявився ще й достатньо драматичним: 16 січня 2003 року одночасно із Цивільним кодексом був прийнятий і Господарський кодекс, зміст якого аж ніяк «не вписувався» в ідеологію і принципи ринкової економіки. Ця обставина безумовно ускладнила розвиток цивільного права в Україні і формування адекватного правового поля в приватній сфері.

Ці три десятиліття можна без перебільшень розглядати як період «осмислення» приватного права, його основних засад, місії і місця в житті кожної людини і суспільства загалом.

Передусім, формуючи основні підходи до регулювання певних груп суспільних відносин, до моделювання відповідних правових інститутів, визначаючи перспективи їх подальшого розвитку

і вдосконалення, необхідно відповісти на питання, які визначають саму природу цивільно-правових норм та їх призначення в установленні правопорядку у сфері приватного життя.

Перш за все, це питання яким має бути сучасне цивільне право?

Впродовж тривалого періоду, всієї радянської доби, послідовно і системно відбувалося «опублічення» («одержавлення») цивільного права. Це може бути проілюстровано численними прикладами включення в Цивільний кодекс УРСР, інші законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти правових приписів публічно-правового характеру, які нанівець зводили засади диспозитивного регулювання в майновому обороті.

Таким чином, першочерговим і пріоритетним завданням є відновлення (відродження) приватноправового характеру цивільного права.

Визначаючи сутність цивільного права як права приватного, І. О. Покровський відмічав, що в цій сфері суспільного життя «державна влада **принципово** утримується від безпосереднього і владного регулювання відносин, тут вона не ставить себе подумки в положення одного-єдиного визначального центру, а, навпаки, надає таке регулювання безлічі іншим маленьким центрам, які мисляться як окремі самостійні одиниці, як суб'єкти прав... Всі ці маленькі центри розглядаються як носії власної волі і власної ініціативи і саме їм надається регулювання відносин між собою»¹.

Саме ці особливості впливу цивільного права як приватного на відносини, що ним регулюються, і роблять його надійним правовим фундаментом громадянського суспільства, для якого визначальними є принципи рівності всіх громадян, приватної власності як основи ринкового господарства, пріоритету прав і свобод громадян як основи особистої свободи людини.

Велика місія цивільного права саме як права приватного полягає в тому, що воно «вводить у життя і здатне зробити реальним, юридично забезпеченим високе становище особистості в суспільстві та її дійсну, захищену свободу у сфері власності, всіх майнових та пов'язаних

¹ Покровський І. А. Основные проблемы гражданского права. М., «Статут», 1998. С. 39.

з ними немайнових відносин, в інших важливих сферах життєдіяльності людини»¹.

Відновлення приватного права відбувалося в процесі реформування економічних відносин у зв'язку з радикальними трансформаціями в суспільстві в пострадянський період наприкінці 80-х – початку 90-х років минулого століття. Ці події, які охопили практично всі колишні республіки СРСР, обумовили необхідність прийняття нових Цивільних кодексів, які мали відповідати тогочасним суспільним викликам, а відтак – нести нову правову ідеологію – перш за все відновлення приватної власності, її недоторканність. Цивільне право як серцевина приватного права встановлює у власності, в інших майнових відносинах **юридичну рівність всіх осіб** (і держави, і посадових осіб, і великих фірм, і окремої людини – всіх без винятку); встановлює право всіх осіб, **своєю волею і у своєму інтересі встановлювати для себе умови своєї поведінки, його наслідки і заходи взаємного впливу** (і держава не тільки зобов'язана спокійно «приймати» подібне положення, але й юридично охороняти його); спрямовано на те, **щоби виключити свавільне втручання будь-кого, у тому числі державних органів і посадових осіб у приватні, цивільні відносини** (і держава в даному випадку повинна виступати ніби «проти самої себе», свого права діяти на свій власний розсуд)².

Ці прояви цивільного права як права приватного знайшли своє втілення в проекті ЦК України, який з 1 січня 2004 року набрав чинності.

Цей законопроект вже на стадії його розробки одержав влучну назву – Кодекс приватного життя.

У період його підготовки юридична спільнота жваво дискутувала з приводу проблеми повернення при структуруванні правової системи (системи права) до принципу дихотомічного поділу – право публічне і право приватне. Цей важливий науковий диспут значно ускладнювався наявністю сталої концепції «галузевої» побудови системи права, яка була закріплена в чинних кодифікаціях, що були прийняті в СРСР

¹ Алексеев С. С. Гражданский кодекс. Заметки из истории подготовки проекта. Замечания о содержании кодекса, его значении и судьбе. В кн.: Гражданский кодекс России. Проблемы. Теория. Практика. М., 1998. С. 26.

² Алексеев С. С. Вказ. праця. С. 26–27.

у 60-х роках минулого століття і постійно оновлювалися, у тому числі за рахунок «відпочкування» нових галузей радянського права.

Саме в цей період активізувалися спроби «запровадити» так звані «комплексні» галузі права, насамперед господарське.

Повернення до природних витоків систематизації правового масиву і формування «мегапідрозділів» у системі права (публічного і приватного) знову актуалізувало питання як про критерій поділу правових норм, так і призначення цього поділу.

Відомий дореволюційний цивіліст С. А. Муромцев, визначаючи особливості публічного і приватного права, звертав увагу перш за все на відмінності між загальним благом і приватним інтересом.

«Під загальним благом розуміють відносини, які всіма визначаються – відкрито або неявно – в інтересах співжиття, однак вони не дорогі нікому особливо, може крім небагатьох осіб, які є скоріше винятком, і знаходять задоволення в громадській діяльності.

Під приватним інтересом розуміють приналежності тієї частини порядку, заснованого у видах співжиття, яка була близька окремим особам.

За таким розмежуванням загальне благо є громадськість, зв'язок окремих осіб між собою; приватний інтерес – самостійність окремої особи в колі даного співжиття, облаштування індивідом свого маленького світу, свого вузла відносин, який безумовно входить до складу загального порядку, але дорогий індивіду через те, що він сам є його центром», – зауважував С. А. Муромцев¹.

Особливість приватного права завжди проявлялася через забезпечення приватного інтересу, інтересу окремих осіб.

Важливим принципом, і на цьому робиться окремий наголос у доктрині цивільного права, є принцип невтручання у приватне життя: ніхто не має права втручатися в таємницю особистого, у тому числі сімейного життя; ніхто не вправі втручатися у сферу правомірної підприємницької діяльності іншої особи; ніхто не може порушувати комерційну таємницю, таємницю банківського рахунку, банківського вкладу тощо².

¹ Муромцев С. А. Определение и основное разделение права. Санкт-Петербург, 2004. С. 176.

² Калмыков Ю. Х. О значении общих положений гражданского законодательства. В кн.: Гражданский кодекс России. Проблемы. Теория. Практика. М., 1998. С. 49.